

אמנות האמונה

"אני, שעברתי את השואה, לא יכול לומר שעל כל שאלה יש תשובה"

בעקבות ספרו של אלישיב רייכנר, באמונתו - סיפורו של הרב עמיטל, הוצאת ידיעות אחרונות

הז'אנר הספרותי של ביוגרפיות הוא מיוחד ומלא מתחים. הוא משתרע בין מוקדים רבים ואיכותו נובעת מהאיזונים והמינונים בין מוקדים אלה. כך, למשל, המינון שבין תיאור חייו של האדם נשוא הביוגרפיה לבין תיאור הסביבה שבה הוא פעל; המתח בין התיאור ההיסטוריוגרפי לבין התיאור ההיסטוריוסופי; המינון בין ההיבטים האנושיים של הדמות לבין ההיבטים העיוניים; יצירת האיזונים הראויים בין המדיה הספרותית לבין התיאור ההיסטורי "היבש". לביוגרפיה הרבה מסתורין - "מסתורי הביוגרפיה" כפי שכינתה זאת אניטה שפירא. כאשר עוסקים בביוגרפיות של רבנים היבטים אלה נעשים מתוחים יותר. הזרם הביוגרפי הרבני בספרות הישראלית אינו עשיר בכמותו ובאיכותו. בדרך כלל הטקסט, וכמובן הסאבטקסט, נושאים אופי דתי, מיסטי ופולחני. במקרים רבים הם נדמים למשיכת מכחול גסה של מטיפנות. ספרו של אלישיב רייכנר מהווה משב רוח מרענן בז'אנר זה. אכן, הספר אינו אקדמי ולשבחו ייאמר שאינו מתיימר לכך. על אף קירבתו לרב עמיטל (תלמיד וקירבת משפחה עקיפה) הספר, בתיאורו ובשיפוטיו (המועטים), ניחן בהגינות סבירה.

סיפורו של הרב עמיטל מרתק, הן במובן האישי והן בכך שיש לראותו כמיקרוקוסמוס של ההיסטוריה היהודית בת זמננו. סיפורו שייך לנרטיבים שונים המוצגים בספר בהרחבה ובמרכזם: השואה והתקומה ובמיוחד הקושי (ההולך וגדל) של קיום חיים אמוניים לאחר השואה; הגוונים השונים של הציונות: גאולתנות (ו/או משיחיות) מול מדינתיות (ו/או ריבונות); עקרונות מול פרגמטיזם, בהווה היהודית-דתית ובהווה

הלאומית; מהותו של החינוך - פתיחות מול נוקשות וחקיקוי, וכמובן סוגיית הפוליטיזציה של הדת ובמרכזה תנועת מימד.

סיפורו של הרב עמיטל, כפי שעולה מהספר, מספר סיפור מרכזי שממנו עולים ומשתרגים סיפורי משנה. הסיפור המרכזי הוא סיפורו של נער יהודי מעיירה קטנה בהונגריה ששרד את השואה, ולאחר שחווה את מוראותיה וזוועותיה ואיבד את משפחתו, עלה לישראל, נלחם במלחמת העצמאות והפך לראש ישיבת הסדר בישראל ושר בממשלת ישראל. בהקשרים רבים שימש כדמות הדומיננטית ביותר בזרם ישיבות ההסדר במשך עשורים אחדים, כאשר לזרם זה הייתה השפעה רבה ביותר על התפתחותה של החברה הישראלית.

לסיפור המרכזי ציר אחד: השיח האמוני שמנהלים חייו של הרב עמיטל ("באמונתו") עם המאורעות ההיסטוריים הגדולים שחווה, ובמרכזם - השואה וקיומה הריבוני של מדינת היהודים. השואה העצימה את חייו האמוניים של הרב עמיטל בכך שהיא הטילה על כתפיו אחריות חינוכית וחברתית. תהליך זה מתרחש במקביל לתהליך נוסף של הטמעה פנימית ועמוקה של הוויה אקסיסטנציאליסטית דיאלקטית: חיים אמוניים אינטנסיביים המאותגרים בשאלות שאין להן תשובה. ברצוני להתמקד ברשימה זו בשני היבטים בביוגרפיה של הרב עמיטל.

ההיבט הראשון הוא השואה: זו מהווה את האירוע המכונן של חייו. לכאורה, הסיפור שלפנינו הוא סיפור אישי קלאסי השייך לתופעה המכונה מ"שואה לתקומה" והדומה לביוגרפיות אישיות רבות בהיסטוריה היהודית במחצית השנייה של המאה העשרים, כאשר מתלווה לכך הסיפור האמוני. אולם הביוגרפיה שלפנינו היא מורכבת יותר: השיח הפנימי בה אינו שייך לשיח של מ"שואה לתקומה" אלא ל"שואה לתקומה ושואה" במובן זה שעיצובה של התקומה יכול שיבוא רק עם תודעת שואה נוכחת, כנה, משפיעה ומאתגרת. עם עלייתו ארצה הצטרף הרב עמיטל לשיח הציוני הקלאסי והפשטני של הישוב בארץ ישראל שהתעלם באותם ימים, כמעט לחלוטין, מהשואה והתמקד ביצירת שיח של "תקומה". כל פעילותו של הרב עמיטל מיום שעלה ארצה היה ניסיון, במודע ושלא במודע, להשתחרר מאזיקיה של השואה. אולם הוא לא צלח. בהגיעו ארצה הוא החל את לימודיו בישיבת חברון (החרדית). אך עד מהרה הוא מצא

את עצמו מתחבר לזרם הגאולתי של הרב אברהם יצחק הכהן קוק וזאת באמצעות התקרבותו לתלמידו הרב יעקב משה חרל"פ. ההתנתקות משיבת חברון, שיסודותיה היו קרובים יותר להווייתו בגלות, בהשוואה לזרם הגאולתי, משקפת את מאווייו להשתתף מבחינה רעיונית בשיח התקומתי. השתתפותו בהגנה, גיוסו לצה"ל והתפקיד החשוב שמילא, בעיקר בכתבתו, בשנותיו הראשונות של צה"ל בכל הנוגע לגיבוש מעמדו, אופיו ויעדו של החייל הדתי, היוו את ה"מכה בפטיש" לחיבורו המלא, כולל זה המעשי, לשיח התקומתי ולנטישת השיח השואתי. המרת שמו המשפחתי מ"קליין" ל"עמיטל" מהווה ביטוי בולט לכך. השם החדש אומץ על רקע הפסוק במיכה (ה, ו) "והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים כטל מאת ד' כרביבים עלי עשב אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם".

מלחמת ששת הימים יצרה עבור הרב עמיטל מרחב חדש לביטוי התקומתי ששינה את חייו לחלוטין: הקמת ישיבת ההסדר בכפר עציון שכללה שני חידושים: הראשון - שילוב של לימוד תורה עם שירות צבאי כמסגרת חינוכית מ"לכתחילה", והשני - מיקום הישיבה בכפר עציון אשר ביהודה, שזה עתה שוחררה. שני חידושים אלה יצרו עבורו הזדמנות היסטורית להוביל הווייה חינוכית מקיפה, בעלת נוכחות תקומתית משמעותית וזאת במעמדו כראש ישיבה. הוא חזר למסגרת הישיבתית לאחר שהיה מחוץ לה עם עזיבתו את ישיבת הדרום ומעברו לירושלים, שנים אחדות לפני מלחמת ששת הימים. תמיכתו בגוש אמונים בשנות השבעים עלתה בקנה אחד עם השיח התקומתי. תחושת "כוחי ועוצם ידי", שאחזה בכל שדרות הציבור הישראלי, בעקבות הניצחון במלחמת ששת הימים, העצימה את השיח התקומתי. התקומתיות של הציונית החילונית הומרה לגאולתיות של הציונות הדתית והשתלטה לחלוטין על השיח הדתי-אמוני, ובאותה תקופה גם על הרב עמיטל. השיח השואתי נדחק/נמחק. הניצחון זקף את קומתו השפופה של העם היהודי, בעיני עצמו ובעיני סביבתו.

תוצאותיה הקשות ביותר של מלחמת יום כיפור ערערו במידה רבה את השיח התקומתי. מלחמה זו, שבה איבדה ישיבת הר עציון כעשרה אחוזים מתלמידיה, היוותה את קו פרשת המים בשיח של הרב עמיטל. שיחו האישי והאמוני השתנה לחלוטין. השיח התקומתי נפגע ואיבד את ההגמוניה על מרחב השיח של הרב עמיטל. השואה שהודחקה, מטעמים אישיים ואמוניים, החלה לבעבע ולצוף על פני השטח.

ההתרחקות ההולכת וגדלה ממנה עוררה והנכיחה את קיומה. התייחסותו של הרב עמיטל לתלמידיו כבניו הפכה אותו לאב שכול. כמי שלמד בישיבת הר עציון באותם ימים אני יכול להעיד כי הליכותיו, ובעיקר מבעו, שידרו שכול עמוק וכואב. נוכחותו של המחיר היקר של המלחמה בבית המדרש (ספסלים ריקים, מיותמים ושכולים) הצהירו שהכל אפשרי. תובנה זו שהייתה קוגנטיבית בלבד הפכה אפוא להיות ממשית, קיומית וחויייתית. נוכחות זו חיברה את המלחמה ל"הכל אפשרי" אחר: השיח השואתי.

השיח של הרב עמיטל החל להיות מורכב יותר והפך, איפוא, להיות משיח של תקומה לשיח של תקומה ושואה, במובן זה שלתקומה עלולות להתלוות עלויות גבוהות וקשות. למן מלחמת יום הכיפורים, השיח האמוני והפוליטי, המורכב והמתון, של הרב עמיטל, נובע מנוכחות מודעת יותר של השיח השואתי בעולמו. השואה מעמיקה עם השנים את נוכחותה בתודעתו של הרב עמיטל וכוחה היחסי מול השיח התקומתי הולך ומתעצם. שניהם מתייצבים כשווי כוחות. הגאולתיות נשחקת מאוד. כך, למשל, מעמדו ה"מעין נבואי" של הרב קוק נשחק לנוכח הטיעון שבפי הרב עמיטל שהרב קוק לא חווה ולא חזה את השואה. אמירתו של הרב עמיטל כי לאחרונה הוא מתקשה לומר בתפילת המועדות את "אתה בחרתנו מכל העמים" (עמ' 270) משקפת יותר מכל את שיאה של העצמת השיח השואתי ושחיקת השיח התקומתי.

היבט נוסף העולה מתוך הביוגרפיה ושברצוני לעסוק בו הוא עולמו הדתי. הרב עמיטל הוא בלתי צפוי ולעיתים נדמה כי פסיקתו והליכותיו נגועות בסתירות פנימיות. מחד, חווייתו הדתית אינה רציונאלית, אך מאידך אינה חסידית במלואה. אין הוא מבקש שתלמידיו יהיו 'עמיטלים' קטנים, אך הנהגתו בהיבטים רבים היא אדמו"רית. המופע הדתי שלו, הן בצד החווייתי-רגשי והן בצד הרציונאלי וההלכתי, בלתי ניתן לפענוח בהיותו בלתי צפוי ו"נגוע" בסתירות. כך גם לגבי התנהלותו החברתית-פוליטית. האיש שהביע מורת רוח גדולה מהזיקה ההדוקה שבציונות הדתית בין הממסד הדתי לבין הממסד הפוליטי הצטרף לממשלת ישראל, לאחר רצח רבין, כאשר לית מאן דפליג כי מעמדו הרבני הוא שגרם לכך. עולמו האמוני-דתי מצוי תחת שני מושגים שהם שני פנים לאותה מטבע: קידוש השם וחילול השם. הרב עמיטל נע בתוך המרחב שיוצרים מושגים אלה באופן מקורי, יצירתי ואחראי שאינו מאופיין בכללים ברורים. הוא

מעצב את הגבולות למושגים אלה ונע בינותם. מעת לעת הוא משנה את מיקומם ואת התנועה ביניהן.

הרב עמיטל הוא איפוא אמן באמונתו במובן זה שקשה לצפות את עמדותיו. הוא אינו פועל על פי דפוסים ידועים מראש אלא מפעיל שיקול דעת. יש בחווייתו הדתית של הרב עמיטל אסתטיקה רבה: היא מאירת פנים, מקרבת, אנושית, סוערת, אך חידתית וקשה לפיצוח. עיון מעמיק בה מעלה שהיא אימפרסיוניסטית. אמונה אימפרסיוניסטית. כל הניסיונות התבוניים לחדור לפשרה נועדו לכישלון. לפיכך, חייו האמוניים של הרב עמיטל אינם ניתנים לחיקוי. לא ניתן להסיק מהתנהגותו תובנות פרטניות רציונאליות. דוגמא בולטת לכך היא החוויה הכרוכה בעוברו לפני התיבה בימים הנוראים ושיחותיו במהלך התפילות בישיבת הר עציון. כפי שמתואר בספר, וכמי שחווה זאת אישית, יקשה להגדיר במדויק את החוויה העילאית שחווים באי בית המדרש ברגעים אלה. זה מופע שמותיר רושם עז, צבעוני וגבוה. אמנות האמונה של הרב עמיטל יש בה, בעומקה, כדי להסביר את אהבתו הגדולה לאמנות בכלל ולתנועה האימפרסיוניסטית בפרט.

הרב עמיטל הציב את אמנות האמונה מול אומנות האמונה שמאפיינת את הציבור החרדי וחלקים הולכים וגדלים בציונות הדתית. אומנות האמונה מאופיינת במקצועיות פורמאלית, טכנוקרטיות ונוקשות, ללא כל שיקול דעת. עם הגיעו ארצה, נפשו האמונית (האמנותית) של הרב עמיטל לא אהבה את האומנות החרדית - המקצוענות התורנית הפורמאלית. הוא החל בתהליך חיפוש למצוא את מקומו בחיקה של הציונות הדתית ולבסוף דרכו צלחה: עם הקמת ישיבת הר עציון הוא הפך להיות אחד ממנהיגיה. אולם, גם הציונות הדתית סתתה מדרכה והחלה לאמץ את האומנות הדתית, שהועתקה מהזירה החרדית ההלכתית לזירות ציוניות-דתיות מגוונות ובמרכזן הזירה הפוליטית ה"גאולתית". האמנות של הרב עמיטל דחתה גם את האומנות של הציונות הדתית.

אמנות האמונה משתקפת היטב גם בשיח השואתי. היכולת לחוות חיים אמוניים עם שאלות פתוחות: "אני, שעברתי את השואה, לא יכול לומר שעל כל שאלה יש תשובה" (עמ' 8). חייו הם איפוא שעטנז של גילוי (תשובות) וכיסוי (שאלות). במובנים רבים, דפוס זה של חיים אמוניים נכון ואמיתי בהשוואה לחיים שכולם גילוי או כיסוי.

המתח בין אמנות האמונה ואומנות האמונה והשחיקה בשיח התקומתי ל"טובת" השיח השואתי הם הגורמים המרכזיים המביאים להתרחקות ההולכת וגדלה בין הציונות הדתית לבין הרב עמיטל, תלמידיו ותומכיו.

הביוגרפיה שלפנינו אינה רק תיאור תולדותיו של אדם מבחינה היסטוריוגרפית, אלא תיאורה של הסביבה שבה פעל האדם. בהקשר שלפנינו, הביוגרפיה של ארבעים השנים האחרונות כוללת גם את תיאורה של הציונות הדתית כתנועה סגורה ומסוגרת המסרבת בעקשנות רבה לקבל, ולו גם בחריקת שיניים, תפיסות אמוניות או פוליטיות שאינן עולות בקנה אחד עם הזרם המרכזי שבה.

הערה לסיום: הספר שלפנינו כולל בסופו נספח מעניין וחשוב של אביעד הכהן העוסק בניתוח משנתו של הרב עמיטל. מודל זה פוגע, לדעתי, בשני חלקיו של הספר. הצגת תולדותיו של אדם ללא דיון צמוד ומקביל במשנתו הרעיונית פוגעת בערכה של הביוגרפיה. גם הדיון הנפרד במשנתו הרעיונית יוצא נפסד משום שהצמדו הטכנית לביוגרפיה הכתיבה את היקפו המצומצם. ראוי לה, למשנתו הרעיונית, שתידון באכסניה נפרדת.